

Voortgangsrapportage klimaatadaptatie – december 2018

Aan: Portefeuillehouder Klimaatadaptatie, M. Houtzager
Van: C.S.J. Paauwe
Betreft: Halfjaarlijkse rapportage klimaatadaptatie
Datum: 1 januari 2019

Inleiding

In het tweede halfjaar van 2018 zijn voor de programmalijn Klimaatadaptatie diverse activiteiten verricht. Deze rapportage geeft een beknopt (niet uitputtend) overzicht hiervan. Deze rapportage wordt gelijktijdig aangeboden met de halfjaarlijkse rapportages voor het wateradvies, complexe plannen van derden en de waterplannen.

Toelichting

Op 17 mei 2017 is de Delflandse aanpak Klimaatadaptatie 'Op weg naar een klimaatbewuste regio' door de Verenigde Vergadering vastgesteld. Hierin staat op hoofdlijnen welke activiteiten Delfland verricht om de beweging richting een klimaatbestendige regio op gang te brengen. Onderstaand overzicht geeft een beeld van deze activiteiten.

Programma & conferentie

Op basis van de door de VV vastgestelde aanpak is een nadere uitwerking gemaakt om de gewenste positie en identiteit van het klimaatadaptatieprogramma verder te ontwikkelen. Op welke wijze kan Delfland de beoogde beweging zo goed mogelijk entameren en versterken, welke houding is daarbij nodig en welke middelen horen daarbij? Deze opdracht is in het voorjaar van 2018 afgerond met de oplevering van een kompas. Op basis hiervan is in de loop van het jaar een PR- en communicatiestrategie uitgewerkt en de merkidentiteit van de beweging vormgegeven.

Op 29 november 2018 heeft Delfland een conferentie 'Samen vangen we de extremen op' georganiseerd in het ADO-stadion. Tijdens dit evenement, dat door meer dan 300 vertegenwoordigers van overheid, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen werd bezocht, zijn verschillende initiatieven in regio in de schijnwerpers gezet. Met de conferentie is de start van de beweging 'Klimaatkrachtig Delfland' gemarkeerd. Door de lancering van het merk 'Klimaatkrachtig Delfland' en een bijbehorend digitaal platform (www.klimaatkrachtig.nl) heeft de beweging een eigen gezicht gekregen en wordt deze kracht bijgezet. Tijdens die conferentie hebben 40 private partijen een partnerschapsverklaring ondertekend waarmee ze partner zijn geworden van de beweging Klimaatkrachtig Delfland en deze ondersteunen.

In onderstaand overzicht wordt – evenals voorgaande voortgangsrapportages – onderscheid gemaakt in 4 categorieën:

- A. Stimuleren van inwoners en bedrijven tot het uitvoeren van klimaatadaptieve maatregelen
- B. Netwerk(ontwikkeling) en kennisdeling
- C. Innovaties en onderzoek
- D. Ontwerp en inrichting met lokale stakeholders/burgers en overheden ter verhoging van de kwaliteit van de buitenruimte

A. Stimuleren van inwoners en bedrijven tot het uitvoeren van klimaatadaptieve maatregelen

Op 1 maart 2017 is de Stimuleringsregeling Klimaatadaptatie Delfland in werking getreden. Deze regeling is gericht op het stimuleren van klimaatadaptieve maatregelen met als doelen:

- 1) het bij een breder publiek versterken van de kennis en bewustzijn over de opvang en verwerking van hemelwater,
- 2) het versterken van groen en water in bebouwd gebied, en/of
- 3) het vergroten van het watervasthoudend vermogen en het verminderen van de hoeveelheid regenwater op de riolering, en/of
- 4) het bijdragen aan het klimaatadaptief inrichten van de leefomgeving.

De stimuleringsregeling heeft een looptijd tot en met 31 december 2019. In 2018 was voor de uitvoering van de regeling een bedrag beschikbaar gesteld van € 300.000. De regeling is zo succesvol uitgevoerd, dat het budget al voortijdig uitgeput is geraakt. Daarom is in de najaarsbrief 2018 het budget van de regeling met € 50.000 opgehoogd. Het totaal beschikbaar gestelde bedrag is nagenoeg uitgeput in 2018.

Stimuleringsregeling Klimaatadaptatie (periode 1 juli – 31 december 2018)			
Subsidieaanvragen*	Afgewezen**	Subsidie verleend	
Aantal:	Aantal:	Aantal:	€
112	13	97	220.355

* Enkele voorbeelden: groen/blauwe daken, groenblauwe schoolpleinen, ontharding van privaat terrein, regentonnen.

** Dit betreffen deels aanvragen die door initiatiefnemers zijn zelf zijn ingetrokken, deels aanvragen die niet voldeden aan de voorwaarden van de regeling.

B. Netwerk(ontwikkeling) en kennisdeling

Een belangrijk deel van de activiteiten, waarmee de beoogde beweging richting een klimaatbestendige regio wordt versterkt, bestaat uit het vergroten/verbreden van het netwerk en het verspreiden van kennis en ervaringen. Deels gebeurt dit door het geven van presentaties/workshops (bijvoorbeeld aan raadscommissies of bij bewonersavonden), het uitdragen van resultaten zowel op papier (in kranten en vakbladen), als digitaal (website, social media), en het deelnemen in projecten en netwerken (zoals Community of Practice klimaatadaptatie, City Deal Klimaatadaptatie, etc.).

Tijdens de genoemde conferentie is ons platform Klimaatkrachtig Delfland gelanceerd, samen met de social mediakanalen Twitter, Facebook en LinkedIn (@klimaatkrachtig). Dit platform en de social mediakanalen moeten inspireren en informeren en de inwoners en bedrijven in de regio aanzetten om hun steentje bij te dragen aan een klimaatkrachtige regio.

Presentaties en bijeenkomsten	
Aantal:	> 50

In de media* (artikelen, publicaties, optreden)

Aantal:	Ca. 25
---------	--------

* Exclusief twitter. LinkedIn en facebook berichten, en exclusief eigen website en eigen nieuwsbrieven.

Social media (Twitter, Facebook, LinkedIn)

Eigen media: aantal	Ca. 75
---------------------	--------

Media van derden: aantal	Ca. 30
--------------------------	--------

Projecten/netwerken**City Deal Klimaatadaptatie**

Beschrijving:	Delfland is op 9 maart 2016 toegetreden tot City Deal. De City Deal vormt een langjarige leeromgeving voor klimaatbestendig inrichten door het bieden van experimenteerruimte op het gebied van innovatieve technische oplossingen, bewustwording, governance en financiering. Delfland trekt hierin samen op met gemeente Den Haag en participeert in thema's Klimaatrobuuste gebiedsontwikkeling en Maatschappelijke initiatieven.
Stand van zaken:	• <i>Thema Gebiedsontwikkeling</i>: De ontwikkeling van de nieuwbouwwijk Erasmusveld in Den Haag vormt een case binnen dit thema. Centrale vraag daarbij: hoe kunnen de waterparagrafen van de verschillende ruimtelijke plannen worden uitgebreid met maatregelen om te anticiperen op klimaatverandering. Er is gewerkt aan een digitale tool 'Roadmap klimaatbestendige gebiedsontwikkeling' die inzicht geeft in de kansen (en belemmeringen) voor het enten van klimaatadaptatie opgaven in de verschillende fasen van gebiedsontwikkelingen. Daarnaast is Delfland samen met gemeente Den Haag gestart met het ontwikkelen van een 3Di stresstest voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, in dit geval specifiek voor gebiedsontwikkeling Erasmusveld. Naast specifieke cases is er ook aandacht voor een aantal andere onderwerpen zoals regelgeving en de omgevingswet. • <i>Thema Maatschappelijke initiatieven</i>: Dit thema is afgerond. De afgelopen periode zijn via 5 inhoudelijke werksessies ervaringen en oplossingen gedeeld. De inzichten en geleerde lessen van de werksessies zijn samengevat in een interactieve flyer. • Er is een nieuwe werkgroep opgericht '<i>Stedelijke aanpak</i>'. Deze houdt zich bezig met de overall strategie voor klimaatadaptatie in stedelijke context. Onderwerpen zijn bijvoorbeeld 'hoe van stresstest naar ambitieniveau te komen' en 'hoe risicodialogen te voeren'. Delfland trekt hierbij eveneens samen op met gemeente Den Haag. In Q3, 2019 heeft een bestuurlijke mid-term bijeenkomst voor de verschillende partners plaatsgevonden.
Aandachtspunten:	Het borgen van de ervaringen en lessen van anderen binnen Delfland, bij nieuwe initiatieven.
Mijlpalen/planning:	Q3, 2019: Oplevering stresstest Erasmusveld.

Community of Practice Klimaatadaptatie

Beschrijving:	De Community of Practice is een flexibele netwerkorganisatie die actief is in de Zuidelijke Randstad. In deze community wordt kennis gebundeld en informatie en ervaringen uitgewisseld en wordt gezocht naar kansen om
---------------	---

Stand van zaken:	klimaatvraagstukken gezamenlijk op te pakken als het schaalniveau of de complexiteit van het vraagstuk zich daarvoor leent. Delfland zit samen met Den Haag, Delft, Schiedam, Westland en Midden-Delfland in het kernteam van de CoP. Dit kernteam bereid de CoP bijeenkomsten voor. Alle gemeenten binnen Delfland nemen deel aan deze CoP. Op de bestuurlijke watertafel van december 2017 is besloten de CoP te verlengen voor 2 jaar, met in totaal 8 bijeenkomsten. De CoP loopt via een jaarlijks vastgesteld programma. De bijeenkomsten worden goed bezocht. Recentelijk is het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie besproken en zijn de thema's 'hitte in de stad' en 'klimaatadaptatie in de verstedelijkingsopgave' belicht.
Aandachtspunten:	Tijdens de bestuurlijke watertafel van 3 december 2018 is uitgesproken dat er een vorm van bestuurlijke betrokkenheid in relatie tot CoP gewenst is. Gevraagd is om hiervoor een voorstel te doen dat tijdens de volgende bestuurlijke watertafel (6 juni 2019) kan worden ingebracht.
Mijlpalen/planning:	2019: Diverse CoP-bijeenkomsten. Eerste staat gepland op 14 februari. Q2, 2019: governance voorstel m.b.t. bestuurlijke betrokkenheid CoP.
Tentoonstelling papaver Delft	
Beschrijving:	Stichting De Papaver heeft in opdracht van de gemeente Delft en Delfland een tentoonstelling over klimaatadaptatie ontwikkeld ('Klimaat in je straat'). Beide partijen kunnen 3 maanden per jaar kosteloos gebruik maken van de tentoonstelling. De tentoonstelling 'klimaat in je straat' heeft gedurende de periode van 11 maart tot en met 9 september 2018 gestaan bij het duurzaamheidscentrum de Papaver in Delft.
Stand van zaken:	De expositie bij de Papaver is beëindigd.
Aandachtspunten:	Wens van de gemeente Delft is om in Q1, 2019 de tentoonstelling in het Stadskantoor Delft neer te zetten.
Mijlpalen/planning:	-
STRAADkrant 3	
Beschrijving:	Delfland is betrokken geweest bij het opstellen van de eerste 2 edities van de STRAADkrant (STRAAD is acroniem voor: <u>S</u>traten <u>T</u>ransformereren <u>R</u>uimtelijk <u>A</u>daptief <u>A</u>antrekkelijk <u>D</u>uurzaam). Deze gingen respectievelijk over de integrale opgave die past bij de (her)inrichting van een straat en de rol die verschillende partijen daarbij (kunnen) hebben. De partners (Bosch-Slabbers, Buro Bergh, gemeente Den Haag, gemeente Rotterdam, HH Schieland en de Krimpenerwaard, HH Delfland, Stichting Rondon GWW) hebben het initiatief genomen om een 3^e editie te maken. Deze gaat over de wijze waarop bewoners in beweging gebracht kunnen worden. Hoe enthousiasmeren we anderen op een voor hen herkenbare manier? Hoe kunnen we bewoners beter begrijpen en bereiken?
Stand van zaken:	STRAADkrant 3 is in de zomer van 2018 opgeleverd. Daarmee is dit project afgerond.

Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	-
STRAADkrant 4	
Beschrijving:	De Provincie Zuid-Holland heeft het initiatief genomen voor een 4 ^e editie van de STRAADkrant. Deze omvat het onderwerp: de verstedelijkingsopgave, en is gerelateerd aan de nieuwbouwopgave in Zuid-Holland. De krant moet de mogelijkheden die er zijn om klimaatadaptief en leefbaar te bouwen laten zien, vergezeld van goede voorbeelden. De partners van de voorgaande 3 edities van de STRAADkrant zijn ditmaal wederom partner.
Stand van zaken:	Bureau Bosch-Slabbers heeft een aantal interviews afgenomen m.b.t. de afbakening van de scope en inhoud van de krant. Verder heeft er een werksessie met partners plaatsgevonden. De uitwerking van de STRAADkrant 4 heeft vertraging opgelopen. De verwachting is nu deze in het eerste kwartaal van 2019 gereedkomt.
Aandachtspunten:	Naast de STRAADkrant lopen er nog verschillende andere initiatieven die een relatie hebben met de verstedelijkingsopgave en klimaatadaptatie: verstedelijkingsonderzoek dat de provincie en de Zuid-Hollandse waterschappen gezamenlijk uitvoeren, en twee initiatieven van de provincie: het bouwakkoord tussen marktpartijen, NGO's en overheden (zie hieronder: Convenant klimaatadaptief bouwen) en het ontwikkelen van ontwerpprincipes voor klimaatadaptief bouwen.
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: oplevering STRAADkrant 4.
Convenant klimaatadaptief bouwen in Zuid-Holland	
Beschrijving:	Zuid-Holland staat voor een grote woningbouwopgave. De Provincie Zuid-Holland heeft het initiatief genomen om met publieke en private partijen in de bouwsector te bekijken of er een impuls gegeven kan worden aan klimaatadaptief bouwen in Zuid-Holland door afspraken te maken over dit onderwerp. Dit proces heeft ertoe geleid dat er tijdens de verstedelijkingsconferentie Zuid-Holland op 4 oktober 2018 een convenant klimaatadaptief bouwen in Zuid-Holland is ondertekend door 35 partijen, waaronder bouwbedrijven, maatschappelijke organisaties, financiers, projectontwikkelaars en overheden. Delfland was één van de ondertekenaars van het convenant.
Stand van zaken:	Er zijn 7 werkgroepen geformeerd die zorgdragen voor de uitwerking van de afspraken in het convenant. Delfland heeft zitting in de werkgroep 'minimale eisen' en is voorts via de andere Zuid-Hollandse waterschappen betrokken bij de overige werkgroepen.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: oplevering Plannen van aanpak voor de diverse werkgroepen en presentatie van resultaten aan bestuurders/directeuren (6 februari 2019).
Ontwikkeling netwerk woningcorporaties	
Beschrijving:	Woningbouwcorporaties hebben veel vastgoed in stedelijk gebied in handen en kunnen daarmee bijdragen aan de fysieke klimaatbestendigheid van een stad en, omdat ze vaak een groot huurdersbestand kennen, bieden ze ook

	kansen voor het vergroten van het waterbewustzijn. Binnen Delfland zijn 39 woningbouwcorporaties actief, met een in grootte variërende vastgoedportefeuille. Landelijk gezien is 29% van de woningvoorraad sociale verhuur en daarmee in handen van corporaties. Echter zijn hier lokale verschillen in te zien. Zo is in Rotterdam de helft van de woningvoorraad in handen van corporaties. Delfland wil onderzoeken of ze een langdurige samenwerking aan kan gaan met woningbouwcorporaties. Daarbij wil Delfland afspraken met hen maken over de wijze waarop ze – vanuit eigen belangen en taken - (zowel direct als indirect) een bijdrage kunnen leveren aan het klimaatbestendiger maken van de regio.
Stand van zaken:	In Q3 en Q4 van 2018 is het netwerk verder uitgebreid. De conferentie en enkele werksessies hebben hieraan sterk bijgedragen. In totaal hebben er bij vier woningbouwcorporaties nieuwe werksessies/ inhoudelijke presentaties plaatsgevonden waar kennis werd overgedragen. Verder zijn er vijf corporaties partner van Klimaatkrachtig Delfland geworden (Woningbouwvereniging Hoek van Holland, Havensteder, Haag Wonen, Staedion en Woonstad Rotterdam). Met een aantal andere grote corporaties binnen Delfland, zoals Vestia, Woonbron en Vidomes, vinden momenteel gesprekken plaats. Bij de corporaties ligt de focus vanuit duurzaamheid vooral op de energietransitie. Door de aandacht vanuit de waterschappen in samenwerking met gemeenten voor klimaatadaptatie worden er goede stappen gezet om ook dit onderwerp concreter op de agenda te zetten: - een werkgroep in Rotterdam bestaande uit waterschappen, gemeentes en corporaties Woonstad Rotterdam, Woonbron, Havensteder en Vestia, heeft een doorontwikkeling gemaakt naar projectgroepen op het gebied van: 1) pilotprojecten, 2) subsidies, 3) stresstesten, en 4) monitoring en evaluatie; - in Den Haag staan er gesprekken voor Q1, 2019 op de agenda om gezamenlijk met Haag Wonen een pilot voor een groen dak op te zetten. Verder wordt er gekeken of er in Den Haag een vergelijkbare beweging kan worden opgezet als in Rotterdam. - Bij Woningbouwvereniging Hoek van Holland (WVH) is de Ideale Watertuin gerealiseerd en in oktober 2018 opgeleverd. Met WVH is afgesproken in het voorjaar een interne sessie te organiseren aan de hand van een stresstestanalyse van haar vastgoed.
Aandachtspunten:	Er is een verscheidenheid aan corporaties actief in het beheersgebied. In de aanpak is ervoor gekozen om vooralsnog te focussen op een aantal corporaties waar zichtbaar energie aanwezig is, zodat deze als voorbeeld en katalysator kunnen dienen voor andere corporaties. Het is van belang om in de contacten met woningbouwcorporaties de gemeenten tijdig en intensief te betrekken, zodat afspraken kunnen worden vertaald richting prestatieafspraken tussen gemeenten en corporaties. Bij woningbouwcorporaties is een behoefte aan een duidelijke, totale procesomschrijving, waarin stresstestanalyses vastgoed en maatregelen toolboxen worden samengevoegd en inhoudelijk (naar behoefte) worden geconcretiseerd.

Mijlpalen/planning:	- Q1, 2019: Oplevering boekje met bouwstenen voor woningbouwcorporaties (i.s.m. Rotterdam, waterschappen en woningbouwcorporaties); - Q1, 2019: Opleveren stresstesten vastgoed voor Woningbouwvereniging Hoek van Holland, Vidomes (Rijswijk), Vestia (Den Haag), Rotterdamse corporaties (Delflandse deelgebieden). - Q1, 2019: Diverse bijeenkomsten met woningbouwcorporaties (o.a. Vestia, WWH), en verkenningen voor (verdere) samenwerking (o.a. Staedion, Haag Wonen, Vidomes);
Ontwikkeling netwerk retail- en hoveniersector	
Beschrijving:	De retail- en hoveniersector vormt een belangrijke speler als het gaat om het klimaatbestendiger maken van de regio. Consumenten komen vaak via retailers voor het eerst in aanraking met klimaatadaptieve producten. De wijze waarop deze producten worden geëtaleerd, evenals het verkrijgbare assortiment en bijbehorende beprijzing zijn daarbij belangrijke elementen. Delfland wil graag bekijken in hoeverre ze tot afspraken kan komen met retailers, hoveniers, evt. koepelorganisaties, die bijdragen aan het tot stand brengen van de beweging richting een klimaatbestendige regio. Onder retail verstaat Delfland tuincentra en bouwmarkten met een tuinafdeling.
Stand van zaken:	De eerste fase van het innovatietraject Design Thinking met Hornbach Nederland en Intratuin Pijnacker is afgerond (zie ook het project Design Thinking op pagina 11). Daarnaast is er met verschillende retailers, hoveniers en koepelorganisaties samengewerkt. In oktober en november hebben er twee succesvolle bijeenkomsten met retailers, hoveniers en koepelorganisaties plaatsgevonden. Om onze samenwerking met Tuinbranche Nederland te versterken is Delfland lid van Tuinbranche NL geworden.
Aandachtspunten:	In 2019 ligt de focus op het uitvoeren van verschillende acties met individuele retailers en het opstellen van een aanpak om zo veel mogelijk hoveniers in de Delflandse regio te betrekken.
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: Hoveniersbijeenkomst met de gemeente Midden-Delfland en het Lentiz (Mbo-opleiding); Q1, 2019: Verschillende acties uitvoeren met Tuinbranche Nederland bij diverse retailers in het Delflandse gebied in de maand van de watervriendelijke tuin; Q1, 2019: Bijeenkomsten met leden van NL Greenlabel en branchevereniging VHG (Vereniging van Hoveniers en Groenvoorzieners); Q1-Q2, 2019: Ontwikkeling aanpak hoe we zoveel mogelijk hoveniers in deze regio kunnen betrekken bij de beweging van Klimaatkrachtig Delfland; Q2-Q3, 2019: Waterambassadeurs opleiden bij retailers en hoveniers.

C. Innovaties en onderzoek

Om richting te geven aan het innovatiespoor heeft Delfland op 28 februari 2017 de innovatieagenda Delfland 2016-2021 vastgesteld. Deze agenda maakt duidelijk welke vragen de komende jaren prioriteit hebben, met wie het waterschap wil samenwerken aan oplossingen en op welke manier. De innovatieagenda is uitgewerkt aan de hand van 6 vergezichten.

Eén van de vergezichten is "De stad in een veranderend klimaat". De onderliggende doelen hebben betrekking op het vergroten van de sponswerking van de stad en het mobiliseren van inwoners om mee te werken aan klimaatadaptatie. Met name bij het laatste ligt ook een duidelijke relatie met het vergezicht "Waterbewustzijn".

Delfland nodigt uitdrukkelijk medeoverheden, marktpartijen en kennisinstellingen uit om met vernieuwende oplossingen te komen om het bebouwde gebied klimaatbestendiger te maken. En om met sociale innovaties te komen waarmee Delfland mensen sneller, slimmer of betere in beweging kan krijgen en het proces, of beweging, kunnen opschalen of versnellen.

Vanuit het Innovatiefonds financiert Delfland innovaties die passen binnen deze vergezichten.

Innovatieve projecten	
Ontwikkeling Slimme Regenton (Schiedam)	
Beschrijving:	De ontwikkeling van de Slimme Regenton is een initiatief van Studio Bas Sala en Spinadviseurs. Het is een oplossing om regenwater op te vangen en vast te houden. 'Slim' houdt in dat de tonnen vol zijn tijdens droge periodes en leeg zijn voordat een piekbui valt. Het project bestaat uit 2 onderdelen: 1. De ontwikkeling van het product (de Slimme Regenton) 2. Het uitvoeren van een pilot in Schiedam-West: in een participatieproces met bewoners wordt de werking van ca. 40 regentonnen getest en wordt bekeken in hoeverre deze bijdragen aan het vergroten van het waterbewustzijn. Delfland werkt hierbij samen met gemeente Schiedam, VPDelta, Bas Sala en Spinadviseurs. De bijdrage van Delfland aan het project vindt plaats vanuit het innovatiefonds. De pilot is inmiddels afgerond. In 2018 zal Delfland en Schiedam nog een kleine bijdrage leveren voor het beheer en onderhoud van de bestaande regentonnen. Er zal nog een bewonersavond georganiseerd worden om de bewoners te vertellen wat ze nog meer kunnen doen voor een klimaatbestendige tuin. Hierbij zal ook gewezen worden op de stimuleringsregeling van Delfland. De verdere ontwikkeling van de slimme regentonnen wordt aan de markt en ontwikkelaar overgelaten.
Stand van zaken:	Project is afgerond.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	-
Polderdak Spinozalaan (Leidschendam-Voorburg)	
Beschrijving:	VVE 's-Gravenloot en de gemeente Leidschendam-Voorburg hebben op de halfverdiepte parkeergarage (1200 m²) een polderdak aangelegd, in de vorm van een begroeid dak met daaronder een waterberging. Het polderdak is goed zichtbaar vanaf het maaiveld, omringende appartementen en naastgelegen school en een verfraaiing van de buurt. Naast het vasthouden van regenwater heeft het dak een verkoelend effect bij hitte en het draagt bij aan meer biodiversiteit in de buurt. Het betreft een innovatief project. De bijdrage van Delfland aan dit project is betaald vanuit het innovatiefonds. Het project is opgenomen in de innovatieagenda van Delfland. Afgesproken is om gezamenlijk halfjaarlijks de meetgegevens te monitoren en ervaringen te delen.

Stand van zaken:	Het dak is in december 2018 feestelijk geopend. Daarmee is het project afgerond.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	-
Meten en monitoren groenblauw dak Dalton Voorburg (Leidschendam-Voorburg)	
Beschrijving:	Universal Greenfields (groen/blauw dak leverancier) gaat in samenwerking met gemeente Leidschendam-Voorburg en Delfland een aantal verschillende type daken – waaronder een uniek type groenblauw daksysteem – meten en monitoren voor een periode van 5 jaar. De verschillende typen daken liggen op het dak van het Daltoncollege in Leidschendam-Voorburg. Een traditioneel groen dak wordt vergeleken met het groenblauwe dak (met een uniek substraat) en een standaard bitumen dak. Zowel het effect van het opvangen, verdampen en vertraagd afvoeren van regenwater alsook de effecten voor temperatuur op het dak en in de klaslokalen worden gemeten. De bijdrage van Delfland aan het project vindt plaats vanuit het innovatiefonds.
Stand van zaken:	De hardware en meetapparatuur is inmiddels geïnstalleerd. Momenteel worden metingen verricht.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	-
Pilot Urban Waterbuffer (Rotterdam)	
Beschrijving:	Pilotproject waarbij afstromend regenwater van verhard oppervlak tijdelijk in de ondergrond (1ste watervoerende pakket) wordt opgeslagen. Vervolgens wordt dit terug geleverd als besproeiingswater voor het kunstgrasveld van FC Sparta. Het project wordt uitgevoerd door gemeente Rotterdam, in samenwerking met Delfland, Evides en Sparta. Het betreft een innovatieproject waarvoor vanuit de TKI-regeling Watertechnologie subsidie is verkregen. Delfland draagt vanuit het innovatiefonds bij aan de financiering van het TKI-onderdeel.
Stand van zaken:	Op 22 juni is de ondergrondse waterbuffer officieel en feestelijk geopend met een conferentie en een buurtfeest.
Aandachtspunten:	Waterbuffer opgeven voor de waterinnovatieprijs van Unie van Waterschappen.
Mijlpalen/planning:	Q2, 2019 evaluatie van werking van het systeem door gemeente, Evides, Sparta en Delfland.
Waterlabel (generiek)	
Beschrijving:	Waterlabel is een instrument dat snel inzicht geeft in de wijze waarop het regenwater dat valt op particuliere terreinen (en woningen) wordt vastgehouden. Het maakt inzichtelijk wat de effecten zijn als inwoners

Stand van zaken:	zelf maatregelen treffen op hun eigen perceel en wat dat betekent voor belasting/ontlasting van hun omgeving. Deze inzichten kunnen bijdragen aan het 'waterbewustzijn'. Streven van Delfland is dat elk huis/perceel in regio Delfland een waterlabel krijgt. Delfland heeft een extern adviesbureau opdracht gegeven. De bijdrage van Delfland aan het project vindt plaats vanuit het innovatiefonds. In augustus 2018 is de 0-meting voor het Waterlabel afgerond. Alle gemeenten binnen het beheergebied van Delfland m.u.v. Den Haag, Rotterdam, Leidschendam-Voorburg en Pijnacker-Nootdorp die het Waterlabel al hadden, hebben de datasets ontvangen. Op 5 november 2018 heeft een inspiratiebijeenkomst plaatsgevonden voor gemeenten om met elkaar van gedachten te wisselen hoe het Waterlabel ingezet gaat worden.
Aandachtspunten:	• Partijen moeten nog afspraken maken over de servicekosten (hosting en onderhoud van online-database en website). Ook hebben nog niet alle gemeenten het Waterlabel online staan. • Momenteel loopt er ook nog een doorontwikkelingstraject van het Waterlabel in opdracht van STOWA en Rioned. Delfland zit in de begeleidingscommissie van dit onderzoek.
Mijlpalen/planning:	• Q1, 2019: afspraken tussen partijen over servicekosten.
Polderdak Citg - TU Delft (Delft)	
Beschrijving:	VP Delta, TU Delft en Dakdokters willen in samenwerking met Stowa en Delfland een Fieldlab Polderdak aanleggen op het Citg-gebouw van de TU Delft om de werking en de effecten van deze vasthoudmaatregel te onderzoeken. Op dit gebouw liggen 2 identieke daken, waarmee uitstekend vergelijkingsmateriaal voorhanden is. In het Fieldlab kunnen door studenten allerlei onderzoeken gedaan worden naar de effecten op het gebied van klimaatadaptatie, effecten op het watersysteem en op het binnenklimaat van gebouwen. Doel is kennisontwikkeling en het wegnemen van bezwaren om het polderdak verder uit te kunnen rollen. Delfland heeft vanuit het innovatiefonds een financiële bijdrage geleverd aan deze kennisontwikkeling.
Stand van zaken:	Het polderdak (hardware) is inmiddels aangelegd. Momenteel wordt alle meetapparatuur geïnstalleerd en aangesloten. Vanaf begin 2019 kunnen er onderzoeken worden uitgevoerd door studenten. Er is een communicatiestrategie opgezet m.b.t. het delen en publiceren van onderzoeksresultaten. Daarbij is ook aangesloten bij de communicatie rondom de Waterstraat op de Green Village, welke dit voorjaar is geopend.
Aandachtspunten:	Delfland blijft aangehaakt bij de onderzoeksresultaten en de communicatie daarover, zowel intern als extern.
Mijlpalen/planning:	• Q1-Q2, 2019: officiële openingshandeling polderdak. • Q1, 2019: start eerste onderzoeken door TU studenten • 2020: tussentijdse onderzoeksresultaten delen • 2021: afronding diverse onderzoeken.

De Waterstraat, Delft (generiek)	
Beschrijving:	De Waterstraat is een onderzoeks- en demonstratieterrein (Fieldlab) voor klimaatadaptatieve oplossingen op het terrein van The Green Village op de campus van de TU Delft. Het doel is om meer inzicht en kennis te ontwikkelen over innovaties en producten en inzetbaarheid (ca. 15 á 20 producten worden beoogd) en deze beschikbaar (en bezoekbaar) te stellen aan de brede groep van belanghebbenden. Hoofddoelstelling van Delfland is het vergroten van waterbewustzijn en publieke acceptatie van innovaties. De Waterstraat is een initiatief van The Green Village, VP Delta en Hoogheemraadschap Delfland. Delfland zal vanuit het innovatiefonds een financiële bijdrage leveren voor de duur van 2 jaar (tot eind 2019).
Stand van zaken:	In Q3 2017 is het consortium begonnen met de aanleg en invulling van de Waterstraat op The Green Village. Op 16 mei 2018 is de Waterstraat in bijzijn van de Deltacommissaris officieel geopend. Momenteel liggen er 9 innovaties in de Waterstraat die gemeten en gemonitord worden. Afgelopen periode hebben er diverse bijeenkomsten en rondleidingen bij de Waterstraat plaatsgevonden (o.a. werkbezoek van bestuurders NAD, delegaties van meer dan 90 landen en bezoeken van meerdere waterschappen). Verschillende media hebben aandacht besteed aan de proeftuin (o.a. NOS, RTL, TV West, TV Rijnmond, AD) en de Waterstraat wordt als voorbeeld van innovatieve klimaatadaptatie beschreven in het Deltaprogramma 2019. In 2019 worden er 8 tot 10 nieuwe innovaties toegevoegd aan de Waterstraat.
Aandachtspunten:	Er is veel tijd en energie gestoken in het opzetten en invullen van de Waterstraat en de grootse opening. Er wordt nog nagedacht over de invulling en doelstellingen tot eind 2019.
Mijlpalen/planning:	-
Pilottraject Design Thinking met retail (generiek)	
Beschrijving:	In mei 2018 is samen met Hornbach en Intratuin Pijnacker een design thinking traject gestart. Een pilotproject waaruit moet blijken of aan klimaatadaptatie voor de retailsector een nieuwe creatieve impuls gegeven kan worden d.m.v. het concept 'design thinking'. Een relatief nieuwe methode om ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken op te lossen waarbij vooral wordt gedacht vanuit de eindgebruiker. Het proces wordt begeleid door een externe deskundige en een designbureau.
Stand van zaken:	In het najaar van 2018 zijn een viertal concepten opgeleverd door de opdrachtnemer. De volgende stap is om deze te gaan testen. De nadruk zal liggen op kleinschaligheid en testen in de praktijk in nauwe samenwerking met Hornbach Nederland. De 4 frames zijn: 1. Heldere taal (→ Woordenboek); 2. Passief versus actief (→ De vrijmarkt); 3. Klimaatadaptatie = niet sexy (→ Ontwerpopdracht Designopleiding); 4. Investeer nu, verdien later voor iedereen (→ de Delflandpas).
Aandachtspunten:	Focus behouden op het eindresultaat. Vooral ervaring opdoen met het concept van Design thinking door actieve betrokkenheid. Financiering aanvragen uit het innovatiefonds voor het vervolgtraject: de testfase van de 4 frames.

Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: voorstel maken voor het college om de testfase te gaan uitvoeren van de 4 frames; Q2, 3 en 4, 2019: Uitvoering Vervolgfase Design Thinking traject.
---------------------	--

Onderzoek	
Burgerinitiatieven in het waterbeheer (generiek)	
Beschrijving:	Dit is een onderzoeksproject van Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR), waarin naast Delfland, 4 andere waterschappen en Stowa participeren. Het is gericht op de vraag "Welke (organisatorische) rollen zouden de verschillende actoren in een waterschaporganisatie moeten (kunnen) spelen om productief om te gaan met zelforganiserende initiatieven in hun beheergebied."
Stand van zaken:	Het onderzoek bestaat uit verschillende stappen en de eerste stap is het afnemen van interviews bij waterschappen. De interviews zijn afgenomen. Afgesproken is dat alle waterschappen een bijeenkomst organiseren en in overleg bepalen wat daarbij hun leervraag is. In maart 2018 heeft Delfland een bijeenkomst georganiseerd waarin gesproken is over toepassing van verschillende overheidsrollen binnen de klimaatadaptatieopgaven.
Aandachtspunten:	Het borgen van de geleerde lessen binnen Delfland.
Mijlpalen/planning:	In de tweede helft van 2018 zou de EUR een nieuwe bijeenkomst inplannen. Deze is echter komen te vervallen. Eerste helft 2019 wordt een volgende bijeenkomst gepland.
Uitvoering MKBA Klimaatbestendige inrichting (regen)waterafvoerketen; de rol van vasthoudmaatregelen in stedelijk waterbeheer (generiek)	
Beschrijving:	In 2017 is een verkenning uitgevoerd naar uitgevoerd naar de toepassingsmogelijkheden van vasthoudmaatregelen (maatregelen die regenwater (tijdelijk) bergen en vertraagd afvoeren naar riolering of oppervlaktewater), en de mate waarin deze kunnen bijdragen aan een klimaatbestendige regio. In vervolg op deze verkenning is in samenwerking met de gemeenten Den Haag en Rotterdam voor 2 gebieden een pilot gestart. Deze pilot heeft tot doel om op gebiedsniveau de voor- en nadelen (kosten, prestaties, risico's) van vasthoudmaatregelen voor de omgang met hemelwater te identificeren, kwantificeren en visualiseren. In de pilot wordt een MKBA uitgevoerd die input kan bieden voor een gebiedsagenda met gezamenlijke, concrete en haalbare klimaatdoelen in termen van wateroverlast per pilotgebied (en bijbehorende maatregelenpakket). De pilotgebieden betreffen Mariahoeve (Den Haag) en Spangen (Rotterdam).
Stand van zaken:	In december 2017 is opdracht gegeven aan een extern adviesbureau. De opdracht bevindt zich in afrondend stadium. Voor het modelleren van de effecten is gebruik gemaakt van 3Di.
Aandachtspunten:	Vanuit de verstedelijkingsopgave worden in opdracht van de Provincie Zuid-Holland en de Zuid-Hollandse waterschappen een MKBA uitgevoerd voor een 5-tal verstedelijkkingstypen (zie project 'Gevolgen van verstedelijkingsopgave in Zuid-Holland voor het waterbeheer', op pagina 14). De resultaten van beide projecten dienen in samenhang beschouwd te worden.

Mijlpalen/planning:	De resultaten worden in Q1, 2019 verwacht.
Stresstesten en risicodialoog (Generiek)	
Beschrijving:	Op Prinsjesdag 2017 is het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) aangeboden aan de Tweede Kamer waarin de overheden 7 ambities hebben benoemd voor het klimaatbestendig inrichten van Nederland. Met deze ambities onderschrijven gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk het proces om ruimtelijke adaptatie te willen versnellen en intensiveren. Bij het Deltaplan hoort een actieplan met concrete acties en maatregelen. Hierin is afgesproken dat alle overheden uiterlijk in 2019 een eerste stresstest (<i>stresstest light</i>) voor hittestress, wateroverlast, droogte, overstromingen en bodemdaling hebben uitgevoerd. De stresstest is het startpunt. Overheden kunnen de klimaatopgave niet alleen oplossen. Veel partijen zullen betrokken moeten worden bij de gezamenlijke zoektocht naar maatregelen, oplossingen en meekoppelkansen. Het actieplan stelt dat uiterlijk in 2019 een zgn. risicodialoog met alle (gebieds)partijen moet zijn gevoerd. Hierin worden opgave en ambities besproken en worden samen mogelijke oplossingen en maatregelen verkend en onderzocht. De risicodialoog resulteert in een uitvoeringsprogramma.
Stand van zaken:	Er is ambtelijk geïnventariseerd waar gemeenten momenteel staan t.a.v. het bovengeschetste traject. Er is een bestuurlijke consultatieronde bij de gemeenten geweest t.b.v. de agendering van het proces stresstesten en risicodialoog. Er is een strategie opgesteld waarin de rol en het belang van Delfland is beschreven in het proces stresstest, risicodialoog, uitwerking en programmering. Tevens hebben verschillende gemeente stappen gezet in het proces stresstest en risicodialoog. Samen met een extern adviesbureau, de gemeente Den Haag en de provincie Zuid-Holland wordt in het kader van het beschikbaar komen van rijksmiddelen vanuit het bestuursakkoord Klimaatadaptatie gewerkt aan een verkenning en formulering van een aanvraag voor een versnellingsvoucher voor procesondersteuning in "het proces van stresstest naar risicodialoog naar beleid en uitvoering" voor de regio Delfland.
Aandachtspunten:	Aansluiten bij de processen die gemeenten hiervoor organiseren.
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: De gemeente Den Haag verkent samen met Delfland hoe droogte mee te nemen in stresstesten. Q4, 2019: Alle gemeenten hebben een stresstest uitgevoerd.
Klimaatatlas Delfland	
Beschrijving:	Delfland heeft, op basis van de door de provincie Zuid-Holland opgestelde klimaatatlas voor alle stedelijke gebieden, een extern bureau opdracht gegeven voor het vervaardigen van een klimaatatlas voor het gebied van Delfland. De klimaatatlas bevat kaarten die de effecten van klimaatverandering op wateroverlast, hitte en droogte in kaart brengen, en kan beschouwd worden als de 'stresstest light' waarover in het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie bestuurlijke afspraken zijn gemaakt (zie 'Stresstesten en risicodialoog').
Stand van zaken:	Voor het stedelijke gebied van Delfland is de klimaatatlas in Q4, 2018 gereedgekomen en gepresenteerd aan de gemeentelijke bestuurders tijdens de klimaatadaptatieconferentie van 29 november 2018. De atlas staat inmiddels online: https://delfland.klimaatatlas.net . Voor het landelijke en

Aandachtspunten:	glastuinbouwgebied worden momenteel – i.s.m. provincie - kaarten vervaardigd.
Mijlpalen/planning:	De klimaatatlas geeft een grove indicatie van de klimaateffecten en vormt de basis voor een uitgebreidere stresstest (verfijning en verdieping) en - aansluitend – de risicodialoog waarin gebiedspartijen met elkaar het gesprek aangaan en gezamenlijke afspraken maken hoe om te gaan met deze effecten.
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: klimaatatlas voor het landelijke en glastuinbouwgebied gereed.
Klimaateffectatlas Den Haag (Den Haag)	
Beschrijving:	Gemeente Den Haag heeft het initiatief genomen tot het opstellen van een klimaateffectatlas. De klimaateffectatlas bestaat uit diverse themakaarten waarop de kwetsbaarheid en de gevolgen van klimaatverandering worden aangeduid. Met de klimaatatlas wordt invulling gegeven aan de stresstest-light (zie hierboven onder <i>Stresstesten en risicodialoog</i>).
Stand van zaken:	De klimaatatlas is gereed en is in Q3, 2018 online gepubliceerd (https://denhaag.klimaatatlas.net). Daarmee is dit project afgerond.
Aandachtspunten:	Betrokkenheid van Delfland in de volgende fase (risicodialoog).
Mijlpalen/planning:	-
Gevolgen van verstedelijkingsopgave in Zuid-Holland voor het waterbeheer (generiek)	
Beschrijving:	De provincie Zuid-Holland staat gesteld voor een woningbouwopgave van 230.000 nieuwe woningen in 2030 waarvan er 150.000 nog moet worden gerealiseerd. Hierbij hanteert de provincie binnenstedelijke verdichting als uitgangspunt. Deze ambitie moet niet leiden tot extra klimaatopgaven en bodemdaling en bij voorkeur zelfs een positieve impuls geven aan klimaatadaptatie. Provincie en waterschappen doen gezamenlijk onderzoek naar de effecten van de verstedelijkingsopgave in Zuid-Holland voor wateroverlast, hitte, bodemdaling, gevolg beperking overstroming. De resultaten van dat gezamenlijke onderzoek zal de basis en onderbouwing opleveren voor "ontwerpprincipes klimaatadaptief verstedelijken" die via een proces met andere stakeholders kunnen worden gehanteerd bij de programmering en realisatie van de woonopgave.
Stand van zaken:	Tot nu toe is er onderzoek uitgevoerd voor het thema wateroverlast. Hierbij is in twee deelonderzoeken gekeken naar het effect op het regionale watersysteem en het effect op het stedelijke watersysteem. Voor het <i>regionale watersysteem</i> is geconcludeerd dat het effect beperkt is. Dat neemt niet weg dat er lokaal significante effecten kunnen optreden. Het knippunt waar verstedelijking een algemeen effect heeft ligt volgens het onderzoek ongeveer bij 10% extra verharding. Dit is in lijn met eerder door Delfland uitgevoerd onderzoek. Voor het <i>stedelijke watersysteem</i> is voor vijf verschillende verstedelijkingsstypen berekend dat de invulling van de verstedelijkingsopgave tot een grotere kwetsbaarheid leidt voor wateroverlast, uitgedrukt in directe schade. Door adaptatiemaatregelen te nemen kan deze kwetsbaarheid verkleind worden. Dit leidt tot maatschappelijke (meer)waarde. De meerwaarde is het grootst in

Aandachtspunten: Mijlpalen/planning:	binnenstedelijke gebieden waar relatief weinig ruimte is gereserveerd voor groenvoorzieningen en bestaat voor een groot deel uit een toename in vastgoedwaarde. Daarnaast is de vermeden jaarlijks verwachte schade een grote baat in de MKBA van alle verstedelijkkingstypen. Het onderzoeksrapport is in concept af. • De resultaten van beide onderzoeken zijn besproken in de VZHW. Het delen en gebruik maken van de uitkomsten van met name het tweede onderzoek vraagt om aandacht. • De resultaten worden afgestemd met de uitkomsten van de door Delfland uitgevoerde pilot MKBA Spangen/Mariahoeve (zie project 'Uitvoering MKBA Klimaatbestendige inrichting (regen)waterafvoerketen' op pagina 12); • Er zijn nog geen onderzoeken opgestart voor de overige drie thema's (hitte, bodemdaling en gevolgbepierking overstromingen). Q1, 2019: afronden deelonderzoek stedelijk watersysteem.
Onderzoek Delflands beleid klimaatbestendig en waterrobuust	
Beschrijving: Stand van zaken: Aandachtspunten: Mijlpalen/planning:	Op Prinsjesdag 2014 is de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie aan de Tweede Kamer aangeboden en in oktober 2014 heeft Delfland de Landelijke Intentieverklaring Ruimtelijke Adaptatie medeondertekend. Op basis van de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie moet Delflands beheergebied voor zover mogelijk in 2050 klimaatadaptief zijn. Verder is bepaald, dat in 2020 klimaatbestendigheid en waterrobuustheid onderdeel van ons beleid en handelen is. In 2018 is een verkenning door middel van interviews uitgevoerd om voor verschillende beleidsterreinen te bepalen in hoeverre dit laatste het geval is. De algemene conclusie is dat Delfland vanuit haar taken al in grote mate bijdraagt aan het waterrobuust houden van het beheergebied. Wel is er geconcludeerd dat er aanscherpingen nodig zijn om dit doel ook op lange termijn te kunnen borgen. Dit is samengevat in de vorm van een verslag van interviews en een samenstelling van acties die nog belegd moeten worden. Voor het onderwerp wateroverlast is geconcludeerd dat er een bovenliggende ambitie en een strategie mist voor de lange termijn. Er is een proces in gang gezet om invulling te geven aan deze laatste actie. Voor de overige onderwerpen vinden vanuit het klimaatteam gesprekken plaats met verschillende andere teams om de acties te beleggen. Dit traject raakt onder andere het opstellen van de watervisie, het verder uitwerken van de hemelwaterstrategie en de inbreng van Delfland in het proces van het Convenant Klimaatadaptief Bouwen in Zuid-Holland. Q1, 2019: Go/no go voor actualisatie ambitie/strategie wateroverlast Q1, 2019: Gesprekken voeren met alle beleidsteam over het resultaat van de verkenning en het beleggen acties.

D. Ontwerp en inrichting met lokale stakeholders/burgers en overheden ter verhoging van de kwaliteit van de buitenruimte

Delfland wil de beweging 'op weg naar een klimaatbestendige regio' versnellen. Daarbij is samenwerking met vele partijen in de regio noodzakelijk. Grofweg 60% van het bebouwde gebied is particulier bezit. De uitdaging voor komende jaren is vooral gericht op het mobiliseren van alle

partijen in de samenleving, zodat het besef en bewustzijn ontstaat dat ieder zijn steentje kan bijdragen aan een klimaatbestendigere regio.

Delfland zal partijen informeren, inspireren en stimuleren, en ze in verbinding brengen met andere partijen. Delfland speelt daarbij in op de energie in de buitenwereld en zal initiatieven van derden zo veel mogelijk trachten te faciliteren en ondersteunen en daarin participeren.

Projecten	
Binnentuinen Spangen (Rotterdam)	
Beschrijving:	Dit project komt voort uit een burgerinitiatief en valt onder het WaterSensitive Rotterdam (WSR) en wordt uitgevoerd door Delfland in samenwerking met het Burgerinitiatief Natuurlijk Spangen en de gemeente Rotterdam. Er worden drie activiteiten uitgevoerd: 1. Afkoppelen van hemelwater op het Al-Ghazali schoolplein (groenblauw schoolplein). 2. Afkoppelen van hemelwater in (gezamenlijke) binnentuinen van VVE's. Natuurlijk Spangen faciliteert het plaatsen van een tiental regentonnen in de binnentuinen en gaat de komende 3 jaar het gebruik van de regentonnen monitoren. 3. Ontwerpen van een groenblauwe inrichting van het Sparta stadion en de omgeving, incl. de aanleg van een ondergrondse waterbuffer (zie project Urban Waterbuffer, op pagina 9).
Stand van zaken:	De samenwerking met Natuurlijk Spangen is verlengd tot 2018. Ad 1. Blauwe component van het schoolplein is in Q2,3 uitgevoerd. Het groenblauwe schoolplein van Al Ghazali school is op 5 september 2018 officieel geopend. Ad 2. In Q1, 2018 zijn de regentonnen in de binnentuinen geplaatst. Ad 3. Er vindt nu overleg plaats (Gemeente Rotterdam, Delfland, Evides, Sparta, Natuurlijk Spangen) over de bovengrondse inrichting op de waterbuffer en de communicatie daarvan. Op 22 juni 2018 is in het kader van de officiële opening van de ondergrondse waterbuffer een buurtfeest door Natuurlijk Spangen georganiseerd.
Aandachtspunten:	Natuurlijk Spangen zal de komende 2 jaar het gebruik van de regentonnen evalueren en dit terugkoppelen aan Delfland. De eigenaren worden via een sms van Delfland verzocht om de regenton wel of niet leeg te laten lopen.
Mijlpalen/planning:	-
Afkoppelingsproject Van Deventerlaan e.o. en afkoppelcoach (Leidschendam-Voorburg)	
Beschrijving:	De gemengde riolering in de omgeving van de Deventerlaan in Voorburg is sterk verouderd en wordt daarom vervangen voor een gescheiden stelsel op openbaar terrein. De gemeente Leidschendam-Voorburg en het hoogheemraadschap Delfland kiezen voor een actieve aanpak om burgers bij de Deventerlaan en omgeving te overtuigen om regenwater af te koppelen. Hiervoor wordt een afkoppelcoach ingezet. De afkoppelcoach is de directe contactpersoon voor burgers als het gaat om het afkoppelen van regenwater op particulier terrein. De afkoppelcoach handelt in afstemming met de omgevingsmanager van de gemeente. Delfland en gemeente hebben eind 2017 een overeenkomst opgesteld waarin de bijdrage van Delfland aan dit project (i.c. bijdrage aan de inzet van de afkoppelcoach en het afkoppelen van de achterzijden van de woningen) is geregeld.
Stand van zaken:	De uitvoering spitst zich toe op het afkoppelen van de voorzijde van het particulier dakoppervlak en het verstrekken van regentonnen voor de

Aandachtspunten: Mijlpalen/planning:	achterzijde. De opdracht om de voorzijde van daken af te koppelen is in uitvoering. Zo goed als alle eigenaren doen aan de voorzijde mee. Het verstrekken van de regentonnen start begin 2019. Verwachting is dat bij ongeveer 20 % van de bewoners een regenton geplaatst zal worden. Dit voorbeeldproject is ambtelijk gepresenteerd aan de partners in Delfland op de netwerkdag van het NAD. - Q1, 2019: start verstrekking regentonnen.
Sponge 2020 (Westland)	
Beschrijving: Stand van zaken: Aandachtspunten: Mijlpalen/planning:	Het betreft een Interreg 2Seas-project (EU-subsidie) waarin Delfland samen met andere partners participeert (looptijd 2016-2020). Delfland heeft een totale projectomvang van ca. € 600.000 ingebracht, waarvan ruim €360.000 subsidie Het gaat om: 1. Implementatie van klimaatadaptieve maatregelen in het glastuinbouwgebied (schaalsprong RainLevelr (voorheen DIG), ondergrondse waterberging (OWB) (trekker Delfland), en 2. Ontwerpproces samen met projectontwikkelaars in twee stedelijke locaties. (Trekker gemeente Westland). Het projectvoorstel is op 13 juli 2016 goedgekeurd door de EU. Qua financiën loopt Delfland mooi op schema. Ook in totaal loopt Sponge met alle partners gezamenlijk voldoende op schema. In december 2018 is een claim van 126.000 euro ingediend. In september 2018 is een mid-term conferentie gehouden in Basildon. Hierbij is een toolbox gepresenteerd, die gevuld gaat worden vanuit de verschillende pilotprojecten van Sponge2020. Rainlevelr vordert gestaag, er is nu 88 ha glastuinbouw op aangesloten. De gemeente Westland gaat in De Lier een holle weg aanleggen, om wateroverlast bij laaggelegen woningen te voorkomen. In Q2, 2018 heeft een partnermeeting in Somerset (UK) plaatsgevonden. • Het World Horti Center is in maart 2018 geopend, met een demonstratie van de waterdoorlatende verharding. Er wordt nu gekeken naar de overige nog te bouwen onderdelen van het World Horti Center. Waarschijnlijk gaat dit niet meer binnen de Sponge periode lukken. • In de wijk Liermolensloot trekken Delfland, BPD en gemeente Westland gezamenlijk op om hier een klimaatbestendige wijk te realiseren. Het is nog onduidelijk of het binnen de Sponge periode daadwerkelijk tot uitvoering komt. -
Pijnacker-Zuid – wijk Keijzershof (Pijnacker-Nootdorp)	
Beschrijving:	De wijk Keijzershof wordt een proeftuin voor een klimaatadaptieve wijk. Delfland en de gemeente zijn met het ondertekenen van een intentieverklaring overeengekomen om met innovatieve klimaatbestendige vasthoud- en bergingsmaatregelen een ontstaan bergingstekort op te vangen. De gemeente implementeert dit in de visie op de wijk.

Stand van zaken:	Daarnaast grijpen gemeente en Delfland deze kans aan om via een monitoringsprogramma inzicht te krijgen in het functioneren, de effectiviteit en het beheer en onderhoud van deze maatregelen in de tijd. Afspraken hierover worden nog vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst. De gemeente is trekker. De gemeenteraad heeft het stedenbouwkundig plan goedgekeurd, waarin o.a. vasthoudmaatregelen zijn beschreven. Het gaat vooral om wadi's en waterpasserende bestrating. Het plan is dusdanig ruim van opzet en waterrijk dat het bovengenoemde bergingstekort niet meer aan de orde is. Desondanks heeft de gemeente de ambitie om de afspraken na te komen. Delfland is zijdelings betrokken bij het invullen van de vasthoudmaatregelen in het plan. Parallel hieraan stellen beide partijen een beheersplan en monitoringsprogramma op, waarin o.a. verantwoordelijkheden voor beheer en onderhoud van de vasthoudmaatregelen worden beschreven. Afspraken hierover worden vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	• Q3 en Q4, 2018: opstellen beheersplan, monitoringsprogramma en • Q1 en Q2, 2019: vaststellen samenwerkingsovereenkomst.
Groenblauwe schoolpleinen (diverse locaties binnen Delfland)	
Beschrijving:	Door het inrichten van groenblauwe schoolpleinen wordt enerzijds het klimaatbewustzijn vergroot, en anderzijds op lokale schaal de sponswerking vergroot. Door het aanleggen van waterdoorlatende verharding, meer groen en anders ingerichte speelplekken wordt voor kinderen een leuker, spannender en educatiever schoolplein gecreëerd. Delfland stimuleert scholen om te komen tot de inrichting van groenblauwe schoolpleinen, en levert vanuit de stimuleringsregeling klimaatadaptatie een financiële bijdrage voor de realisatie van de ontharding en de vasthoudmaatregelen. Daarnaast levert Delfland kennis en expertise. In 2016 is Delfland gestart met een pilot van vijf basisscholen. Met alle voorbereiding in 2017 kan in 2018 de PR-campagne groenblauwe schoolpleinen van Delfland echt van start: doel is om in 2018 alle basisscholen van het beheergebied aan te schrijven met een enthousiasmerende folder, en dit te doen samen met de betreffende gemeente. Ook is in 2017 de website aangepast met specifieke informatie voor scholen. In het kader van de City Deal Klimaatadaptatie (zie eerder) wordt landelijk samengewerkt om kennis breed te delen, en willen we groenblauwe schoolpleinen als showcase verder ontwikkelen. Het lespakket "Water & klimaat in jouw straat" is in april 2018 feestelijk met een mediacampagne gelanceerd. Hiermee kunnen docenten van het basisonderwijs zelfstandig lessen geven rondom klimaatadaptatie en water en wordt ook de thuissituatie van de kinderen betrokken, d.w.z. wat ouders zelf kunnen doen.
Stand van zaken:	De aanvragen en gesprekken met scholen lopen voortvarend. In de tweede helft van 2018 liep het aantal nieuwe aanvragen wel iets terug. Niet duidelijk is waar dit door veroorzaakt wordt. Inmiddels heeft Delfland vanuit de stimuleringsregeling klimaatadaptatie een bijdrage geleverd aan 18 groenblauwe schoolpleinen. In 2018 waren dat 5 nieuwe: in Westland, Rotterdam, Maassluis, Rijswijk, Leidschendam-Voorburg en Midden-Delfland.

	Er zijn in de tweede helft van 2018 geen officiële openingen van groenblauwe schoolpleinen geweest. Er lopen gesprekken met 11 basisscholen en/of kinderopvangcentra. De gemeente Westland heeft voor 2018 ook een subsidie voor groenblauwe schoolpleinen beschikbaar gesteld. In samenwerking met gemeente Westland is een mailing verzonden naar alle scholen binnen de gemeente, en een inspiratiebijeenkomst georganiseerd. Ook is samen met de gemeente Pijnacker-Nootdorp een mailing aan scholen binnen de gemeente opgesteld en verzonden. De provincie Zuid-Holland heeft de samenwerking opgezocht met Delfland. Zij willen ook groenblauwe schoolpleinen meefinancieren (subsidieregeling is in oprichting). In Q3, 2018 is met gemeente Den Haag een procesplan van aanpak opgesteld, met als doel om alle schoolpleinen van Den Haag groenblauw te maken. Provincie Zuid-Holland en Delfland hebben samen opdracht gegeven voor het opzetten van een nieuwe website (www.groenblauweschoolpleinen.nl) waarin showcases, kennis, inspiratie, aanpak en financieringsmogelijkheden worden gebundeld. In Q3, 2018 is er een interne lunchlezing en excursie georganiseerd voor medewerkers van Delfland. Delfland wil, in het kader van het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie en de via het bestuursakkoord klimaatadaptatie beschikbaar komende rijksmiddelen, samen met gemeenten en met ondersteuning van een extern adviesbureau aanvraag indienen bij het rijk voor een versnellingsvoucher voor procesondersteuning in "het proces om te komen tot een regionaal investeringsprogramma voor het klimaatbestendig maken van de stad aan de hand van de voorbeeldcases groenblauwe schoolpleinen en klimaatrobuuste parkeerplaatsen en bermen.
Aandachtspunten:	Delfland wil graag betrokken zijn bij de officiële ingebruikname van de schoolpleinen.
Mijlpalen/planning:	• Q1 en Q2, 2019: in tweede helft van 2018 zijn er geen officiële openingen van groenblauwe schoolpleinen geweest; de officiële openingen volgen naar verwachting in de eerste helft van 2019; • Q1, 2019: In januari wordt een brede klankbordgroepbijeenkomst met samenwerkingspartners georganiseerd (Stichtingen Oase, Springzaad, Jong leren eten en Ravottuh, GGD-Haaglanden, Fonds1818, IVN, en gemeenten om de ontwikkelingen te bespreken en om draagvlak bij de financiering van het beheer van de site www.groenblauweschoolpleinen.nl te genereren; • Q1-Q2, 2019: website www.groenblauweschoolpleinen.nl gereed, lancering op een nog nader te zoeken platform/congres.
Water- en klimaatplan (2017-2020) (Pijnacker-Nootdorp)	
Beschrijving:	Delfland en de gemeente Pijnacker-Nootdorp hebben in 2016 een gecombineerd plan voor water en klimaatadaptatie opgesteld: Waterklimaatplan; Helder over Water en Klimaat 2017-2020. Dit plan heeft als doel om in 2050 zoveel mogelijk klimaatadaptief te zijn met als

	tussendoel dat klimaatadaptatie in 2020 onderdeel is van beleid en handelen. Delfland heeft het plan op 30 januari 2017 bestuurlijk vastgesteld De focus van het plan ligt op het versterken van de samenwerking met inwoners en bedrijven en op vasthouden van neerslag. Het plan bevat een uitvoeringsprogramma voor de periode 2017-2020, waarin 25 concrete maatregelen zijn opgenomen.
Stand van zaken:	De uitvoering loopt (zie onder andere project Klimaatbestendig Klapwijk hieronder). Momenteel is ca 60% van de maatregelen gerealiseerd.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	-
Klimaatbestendig Klapwijk (Pijnacker-Nootdorp)	
Beschrijving:	De gemeente is voornemens om de bestaande wijk Klapwijk zonder grote ingrepen klimaatbestendig te maken. Aanleiding voor de reconstructie vormt de bodemdaling. Hierdoor is op sommige plekken de fundering van huizen zichtbaar geworden. In het Uitvoeringsprogramma van het Water- en Klimaatplan (zie hierboven) is voorzien dat de gemeente een klimaatadaptief ontwerp maakt, samen met bewoners en belanghebbenden. Hierbij wordt tevens rekening gehouden met de mogelijke gevolgen van hittestress. De gemeente wil in 2020 starten met de werkzaamheden in de wijk (o.a. waterdoorlatende verharding, stimuleren groene daken). De gemeente heeft Delfland, naast aantal andere stakeholders, gevraagd om te participeren in dit proces.
Stand van zaken:	• De onderzoeksfase is inmiddels gestart. Hierin wordt onder meer samengewerkt met Regionaal Platform Slappe Bodem, Delfland, Dunea en Provincie. • De gemeente heeft 4 succesvolle, interactieve kennisbijeenkomsten gestart met bewoners uit de buurt. Thema's waren: water en bodemdaling, bomen en groen, ecologie in de wijk, verkeer & vervoer. Opgehaalde kennis wordt meegenomen in de uitwerking van de klimaatvisie. • Bureau Feddes Olthof heeft, in juni 2018, de opdracht gekregen om een klimaatadaptieve wijkvisie op te stellen. Delfland draagt hieraan financieel bij. • De gemeente wil verkennen in hoeverre een ondergrondse waterbuffer (OWB) ingezet kan worden voor actief grondwaterbeheer.
Aandachtspunten:	• Delfland is gestart met opstellen van visie en strategie hoe om te gaan met bodemdaling. Klapwijk wordt een pilot in dit proces. • Rol van Delfland is het inbrengen van kennis over bodemdaling en het meedenken over klimaat adaptieve maatregelen. • De resultaten van de genoemde OWB-verkenning zullen gebruikt worden in bodemdalingsdossier.
Mijlpalen/planning:	• Q1, 2019: Concept-Visie Klimaatadaptief Klapwijk gereed (in de vorm van een website); • Q1, 2019: terugkoppeling van concept-visie aan bewonerswerkgroep; • Q1, 2019: resultaten verkenning OWB gereed; • Q2, 2019: bestuurlijke besluitvorming (door gemeente) over visie.

Klimaatadaptatie Binckhorst (Den Haag)	
Beschrijving:	Hier ligt een relatie met de pilot Omgevingsplan Binckhorst. Zie halfjaarlijkse rapportage Wateradvies.
Klimaatadaptatie Laakhaven/Stadscampus (Den Haag)	
Beschrijving:	De gemeente Den Haag ontwikkelde in 2018 een visie op de Stadscampus (gebied van De Haagse Hogeschool tot aan station Den Haag HS).
Stand van zaken:	Delfland is ook betrokken is als stakeholder. Klimaatadaptatie is hier maximaal ingebracht en deze ambitie is nu ook in de conceptvisie teruggekomen (maximaal vergroenen, ontharden, groen(blauw)e daken en ondergrondse hemelwaterberging waar mogelijk). In januari 2019 vindt een workshop plaats waarin de concept-toolbox Klimaatbestendige stad (NKWK) wordt gebruikt voor de stadscampus en omliggende wegen.
Aandachtspunten:	• Koppeling met watertoetsproces (hier is reeds aandacht voor). • Kansen voor de waterkwaliteit.
Mijlpalen/planning:	Vaststelling van de Visie voor de Stadscampus.
Actualisatie Handboek Openbare Ruimte (Den Haag)	
Beschrijving:	Gemeente Den Haag is bezig met de actualisatie van het Handboek Openbare Ruimte. Als eerste stap is het bestaande handboek gedigitaliseerd, de komende tijd wordt het handboek waar mogelijk vernieuwd, waarbij ingezet wordt op nieuwe inhoudelijke thema's (denk aan duurzaamheid en toegankelijkheid) en ruimte wordt geboden voor innovatie en experiment.
Stand van zaken:	Delfland heeft inbreng geleverd voor de opzet van het Handboek en voor een klimaatadaptieve inrichting van de openbare ruimte in verschillende casussen die gebruikt worden als 'nieuwe pagina's' in het handboek.
Aandachtspunten:	Intern Den Haag is meer tijd nodig voor de inhoudelijke vernieuwing van het handboek. Delfland volgt het proces en draagt waar mogelijk hieraan bij.
Mijlpalen/planning:	Als eerste stap is in januari 2019 de digitale versie van het handboek gepresenteerd.
Gasthuisplaats (Delft)	
Beschrijving:	Het betreft een burgerinitiatief in Delft om de Gasthuisplaats toekomst- en klimaatbestendiger in te richten. Delfland denkt hierin actief mee en draagt kennis aan.
Aandachtspunt:	De gemeente Delft staat ambivalent tegenover dit initiatief en geeft aan hier vooralsnog geen prioriteit aan te willen geven. Het burgerinitiatief is nu op hoog politiek niveau de lobby aan het opvoeren. Delfland houdt hierin bewust wat gepaste afstand, maar staat positief tegenover de mogelijkheden die hier zijn om regenwater vast te houden en te vergroenen.
Mijlpalen/planning:	-
Project waterbewust en regentonnen (Midden-Delfland)	
Beschrijving:	De gemeente Midden-Delfland is – met KNNV in uitvoering – gestart met het project 'Waterbewust'. Delfland is hierbij betrokken en trekt samen met de

	gemeente hierin op. Het doel van het project is om de bewoners van Midden-Delfland bewust te maken van waterproblematiek bij klimaatverandering en wat zij daar zelf aan kunnen doen. De slogan is '(be)spaar water, voor nu en later!' Midden-Delfland zet daarmee de waterproblematiek in een breder perspectief, waar ze drinkwater ook bij pakken. Bij het merendeel van de activiteiten ligt de focus op regenwater. De activiteiten die georganiseerd worden, zijn reeds in 2017 gestart in de Week van Ons water. Het ging daarbij om de volgende activiteiten: Waterweetjes en watertips, tentoonstelling 'Waterbestendige tuin', spreekuur 'Waterbestendige tuin', excursie 'Leven in het Water' en cursus 'Waterbestendige tuin'. Ook heeft de gemeente 800 regentonnen uitgedeeld aan inwoners van Midden-Delfland. Delfland heeft hierin een bijdrage gedaan.
Stand van zaken:	Vrijwel alle geplande acties zijn uitgevoerd. De bijeenkomst met hoveniers en een lespakket voor scholieren staat nog op de planning. De bijeenkomst met hoveniers wordt samen opgepakt met Lentiz Mbo.
Aandachtspunten:	-
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: bijeenkomst hoveniers (7 maart 2019).
Klimaatstrategie gemeente Delft	
Beschrijving:	De gemeente Delft stelt een klimaatstrategie op.
Stand van zaken:	Afgelopen half jaar zijn er diverse (stakeholder)bijeenkomsten geweest om input te leveren voor de klimaatadaptatiestrategie van Delft. Delfland is bij een aantal sessies aanwezig geweest. De strategie ligt nu als concept klaar.
Aandachtspunten:	Het is een strategie opgesteld door de gemeente Delft. WSA voor Delft staat komende jaren bij Delfland op de planning. Logische verbindingen tussen deze twee zullen gemaakt moeten worden, net als afspraken over samenwerking in de uitvoeringsagenda.
Mijlpalen/planning:	Q3/Q4, 2018: klimaatstrategie Delft gereed en vastgesteld. (NB. Het is een gemeentelijk plan, Delfland stelt dit niet vast)
Waterklimaatplan gemeente Vlaardingen	
Beschrijving:	De gemeente Vlaardingen stelt in overleg met Delfland een waterklimaatplan op als onderdeel van het huidige waterplan.
Stand van zaken:	Het Waterklimaatplan is in concept gereed. Eind 2018 neemt het college van B&W eerst een besluit over het verbrede Gemeentelijke Rioleringsplan (vGRP). Dit plan vormt de financiële basis voor het gemeentelijke waterbeleid. Daarna zal in de loop van 2019 het waterklimaatplan worden vastgesteld door het college van B&W van Vlaardingen, waarna het ter kennisname wordt gestuurd naar het college van D&H.
Aandachtspunten:	- Het plan bevat nu nog geen concrete acties voor Delfland. Er wordt nog een uitvoeringsplan gemaakt, waarin concrete maatregelen zullen worden benoemd. Delfland en gemeente werken hierin samen. - De gemeente Vlaardingen werkt aan een hemelwaterverordening, waarin zij verplichtingen oplegt aan nieuw- en bestaande bouw. Dit is nieuw

Mijlpalen/planning:	binnen Delfland. Deze verordening zal ook moeten worden getoetst aan de beleidskaders van Delfland (bijv. watertoets). 2019: waterklimaatplan Vlaardingen gereed en vastgesteld door de gemeente Vlaardingen.
Klimaatstrategie gemeente Schiedam	
Beschrijving:	De gemeente Schiedam stelt een klimaatstrategie op voor de hele stad.
Stand van zaken:	De basis voor het proces om te komen tot een klimaatstrategie is de klimaatatlas die Schiedam als eerste van Nederland al gemaakt heeft. Inmiddels is een concept-rapport "Klimaatstrategie Schiedam" opgesteld in samenwerking met Delfland. Het document heeft een nieuwe naam gekregen: Klimaatadaptatieplan Schiedam. In Q4, 2018 is de klimaatstrategie gepresenteerd in de raad om de raadsleden. Een bestuurder van Delfland heeft daar een inleiding verzorgd.
Aandachtspunten:	Er is een directe link gelegd door de gemeente met het GRP. De financiering voor maatregelen zal vanuit dat plan geregeld worden. Het klimaatadaptatieplan wordt niet door Delfland vastgesteld. Eventuele maatregelen die voor Delfland van belang zijn zullen landen in de gezamenlijke Wateragenda Delfland-Schiedam.
Mijlpalen/planning:	Q1, 2019: Klimaatadaptatieplan Schiedam wordt tegelijkertijd met het GRP naar verwachting vastgesteld in de Gemeenteraad (maart 2019).